

**Faiq Şükürbəyli,
tədqiqatçı-etnoqraf**

Pənəhəbad, Qala, Şişə, nəhayət, Şuşa

XVIII yüzilliyin ortalarında (1756-cı ildə) Qarabağın uzaqqören, tədbirli xanı-Pənəhəli Xan Cavanşir tərəfindən xanın öz vəsaiti hesabına Şuşa şəhərinin bünövrəsi qoyuldu. Yaradıcısının adı ilə Pənəhəbad adlandı. Xan şəhərin ətrafına uca və alınmaz müdafiə səddi çəkirdi. Şəhər qalalaşdı, alınmaz, basılmaz oldu. Qarabağ xanlığının paytaxtına çevrildi. Abadlıq, quruculuq işləri geniş vüsət aldı.

Mirzə Camal Cavanşir "Qarabağnamə" əsərində yazır: "Pənəh xanın işgüzar və bacarıqlı adamları xanın əmrinə görə yığışb dedilər: "...Biz gerek dağların içində, möhkəm və keçilməz yerdə elə bir əbədi və sarsılmaz qala tikək ki, onu güclü düşmən belə mühasirə edə bilməsin. Qalanın bir tərəfi dağlarda olan ellərin üzünə daima açıq olmalı və mahallarla rabitəmiz, əlaqəmiz (bir an belə) kəsilməməlidir". ("Qarabağnamələr", birinci kitab, B., Yazıçı, 1989, səh.115)

Bu məsləhətləşmədən sonra xanın bir neçə nəfər başbilən, tədbirli və məlumatlı adamları Qarabağ xanlığının ərazisini yenidən gözədən keçirdi, belə bir qalanın yeri və ətrafı yoxlanıldı.

Mirzə Camal Cavanşir yazır ki, bu xəbəri mərhum Pənəh xana çatdırdılar, xan sevinərək bir neçə nəfər öz yaxın adamı ilə buraya gəldi, yerlə tanış olub, əzmlə qalanın binasını qoydu. İslam tarixi ilə 1170, xristian tarixi ilə 1754-cü ildə (hicri 1170-ci il miladi 1756-1757-ci ilə bərabərdir) Şahbulağı qalasının sakinləri olan bütün rəiyyətələri -əyanın, müləklərin, mülazimlərin, ellərin və bir para kəndlərin kəndxudalarının ailələrini köçürüb bu qalanın içində yerləşdirdi.

O vaxta qədər burada yaşayış evləri yox idi. Bura, şərq tərəfdə, qalanın altı verstliyində yaşayan Şuşa kəndi əhalisinin əkin yeri və otlağı idi. Xalqı yerləşdirib, hamıya, xüsusilə özü üçün yurd və imarət müəyyən etdikdən sonra mahir ustalar, ağıllı işgüzar adamlarla qalanın hasarını çəkildilər.

Qarabağ xanlığı iki məsələyə böyük önəm verirdi-bunun biri zərbxananın, digəri isə zorxananın tikilməsi idi. Şəhər zərbxanasında Pənəhəli xanın adına "Pənəhəbad" gümüş sikkələr kəsilir, zorxanada isə güləşçilər, idmançılar yetişirdi. Pənəhəbad gündən-günə, ildən-ilə inkişaf edərək abadlaşır, döyüşə-döyüşə böyüyürdü. "Pənəh xanın qalası", "Pənəhəbad qalası" da gələ-gələ xalq dilində ixtisarlaşıb yalnız "Qala" şəklini alırdı. Qala Şuşa şəhərinin xalq arasında iş-

lənən adıdır. Bəzən buna Qələ də deyirdilər. Şuşa şəhərinin ətrafına çəkilmiş qala divarlarına görə şəhər belə adlanırdı. Bu qalanın hündürlüyü bəzi yerlərdə 10-15 metrə çatırdı. Müdafiə məqsədilə tikilmiş bu qalanın divarlarında mağzallar da düzəldilmişdir. Qalanın müdafiəçiləri şəhərə hücum edənlərə qarşı müqavimət göstərirdilər.

Qarabağ tarixçisi Mirzə Camal Ca-

vanşirin yazdığına görə İbrahimxəlil xan qalanı möhkəmləndirmək üçün onun ətrafına 3,7 km uzunluğunda müdafiə hasarı çəkirmişdir. Üç tərəf təbii sərhəd olduğuna görə həmin yerlərdə müdafiə divarları tikmək lazım gəlməmişdir. Qala divarlarında hər 50 metrədən bir iri və əzəmətli döyüş bürcləri ucaldılmışdı. Qalanın baş girəcəyində-şimal tərəfdə Gəncə qapısı, qərb tərəfdə isə İrəvan qapısı açılırdı. Sonralar İbrahimxəlil xan şəhəri böyütmək üçün qalanın şərq hissəsində yeni yaşayış və sənətkarlıq məhəllələri də saldırdı.

Qalanın mühafizəsinin böyüyü qalabəyi adlanırdı. Xanlıqlar dövründə qalanın rəisinə-qalabəyiyə komendant da deyirdilər. Şuşada qalabəyinin ixtiyarında papaqçı və başmaqçı dükanları da var idi. Qalanın indiki adı onun coğrafi mövqeyi və mənzərəsi ilə bağlı olaraq yaranıb.

Pənəhəbad qalası xalq arasında sadəcə olaraq "Qala" şəklində işlə-nirdi:

**-Hara gedirsən?
-Qalaya!
-Hardan gəliirsən?
-Qaladan.
-Keçən həftə Qalada idim.
-Sən öləsən, Qalada yaman bazar var və s.**

Bunula belə, bəzən qala sözünü "Şuşa qalası" şəklində də deyirdilər. Az sonra "Şuşa qalası" "Şəhri Şişə", yaxud "Şişə" şəklində işlənməyə başlandı. Şəhər şişuclu, nəhəng bir sal qaya-otuz dörd kvadratkilometrlik bir sahədə yerləşdiyinə görə əvvəllər "Şişə" adlanmış, sonralar isə bu söz Şuşa kimi formalaşmışdır.

Dövrün görkəmli şair və yazıçıları əsərlərində Şişə haqqında bilgi veriblər:

***Fisqu-ficr həddən aşib Şişədə,
Erkəyi, dişisi yaman peşədə***

Q.Zakir

***Arazi-ali Qarabağın güli-sirabıdır,
Şişə şəhərinə gəlmədir bu pəriyar erməni...***

S.Ə.Şirvani.

***...Şəhri-Şişə ki, acab abi-havayı barəd,
Xürrəm onki, bəsəri-kuyi o, cayı-darəd...***

Mehdiquluxan Vəfa

...Şişədə-Şirvanda vurur tək səbir...

M. Ə. Sabir

Şuşada 17 məhəllə olub: Qurdlar, Seyidli, Culfalar, Quyuluq, Çuxur, Dördlər, Qurdu, Hacı yusifli, Dördçinar, Çöl Qala, Mərdinli, Saatlı, Köçərli, Mamayı, Xoca Mərcanlı, Dəmirçi, Hamam qabağı, Təzə məhəllə. Hər məhəllənin də öz hamamı, öz məscidi və öz bulağı vardı.

XIX yüzilin sonunda Şuşada 17 məscid fəaliyyət göstərirdi. Bunlar Yuxarı Gövhərağa məscidi, Aşağı Gövhərağa məscidi, Təzə məhəllənin məscidi, eləcə də Malibəyli, Gülablı, Şelli, Yusifcanlı, Mərzəli, Xəzəristan, Lembran, Ağcabədi, Xəlil Fəxrəddinli, Xunaşın kənd məscidləri idi. Şuşa ərazisində Hacıyusifli, Heydəri, Hamam, Culfə, Məriyanlı, Rahatlı, Dəmirçi, Hacı Mərcanlı, Çoluçağa, Məhəlli, Çuxur, Quyuluq, Dördlər qurdu, Qapan kəndlərində də məscid var idi. Şuşa şəhəri məşhur ədiblərin, şairlərin görkəmli bəstəkarların, incə səsli-xoş avazlı xanəndələrin vətənidir. Şuşa sağlamlıq şəhəri, istedadlar məskənidir. Bu bir həqiqətdir ki, Şuşanın Azərbaycana verdiyi istedadları heç bir şəhər verməmişdir. Təkcə XIX əsrdə Şuşada 95 şair, 22 musiqişünas, 38 xanəndə, 19 xəttat, 16 nəqqaş, 22 nüsxəbənd, 5 astronom, 18 memar, 16 həkim, 42-yə qədər müəllim və şairə olmuşdur. Bu böyük ziyalı dəstəsi Şuşa şəhərini mədəniyyət mərkəzinə çevirməkdə və burada mədəniyyəti inkişaf etdirməkdə böyük rol oynamışdır. Bu istedadların təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə Şuşada ona qədər ədəbi, elmi və ayrı-ayrı sənətləri əhatə edən məclislər yaradılmışdır.

Xatırladıraq ki, Şuşa kəndinin əhalisi yalnız müsəlmanlardan ibarət idi. Müxtəlif tarixi kəsimlərdə burada məqsədli şəkildə erməni ailələri yerləşdirilmişdir.